

Профорієнтація молоді — об'єктивна необхідність

Оскільки профорієнтаційну роботу в країні зруйновано, слід відновити її, критично переосмисливши старі здобутки та кращий зарубіжний досвід.

Ключові слова: профорієнтація, професійне самовизначення, профпридатність, професійне інформування, професійна діагностика, практична психологія, управління профорієнтацією, система профорієнтації.

Barabash Yu. H., Pozinkevych R. O. Occupational Guidance for the Youth is an Objective Necessity.

As occupational guidance in the country has been destroyed, it is necessary to restore it, critically rethinking the old achievements and the best foreign experience.

Key words: occupational guidance, occupational self-determination, occupational suitability, occupational informing, occupational diagnostics, practical psychology, management of occupational guidance, system of occupational guidance.

Постановка проблеми. За останні 20 років система профорієнтації у нашій державі фактично перестала існувати. Тому ставиться під загрозу сама ідея розбудови національної школи на основі Концепції «Нова українська школа», особливо функціонування її базової ланки – профільної школи (X–XII класи).

Пропонуємо наше бачення розв'язання проблеми.

Вклад основного матеріалу. Ефективність професійної орієнтації демонструє практика роботи Дніпропетровського машинобудівного заводу в 1975–1990 роках. Там функціонувала система вивчення особистості, цілеспрямованого впливу на неї для свідомого вибору професії, раціонального працевлаштування кадрів. Профцентр заводу обстежував, зокрема, тих, хто влаштовувався на роботу на підприємство. При цьому визначалась відповідність психофізіологічних та інших показників особистості вимогам обраного нею виду трудової діяльності.

Як результат:

- за ці роки плінність кадрів на заводі зменшилась з 18 % до 4,9 %;
- тривалість формування професійної майстерності робітників (період від початкового рівня до вищого – 5–6 розряди) зменшилась удвоє і становила 3–4 роки;
- на 10–15 % підвищилась продуктивність праці та зменшилась аварійність на виробництві;
- на 35–45 % знизився травматизм.

У підсумку економічний ефект від цього складав щороку більше півмільйона карбованців.

Цей приклад, хоч і старий, але вельми показовий, засвідчує: професійна орієнтація – соціально-економічна категорія, її необхідно розглядати як важливий елемент у сфері соціальної політики держави, тому що вона:

- сприяє цілеспрямованому розвитку особистості людини, підвищенню її професійного рівня, збереженню на тривалий період працездатності, отже у кінцевому підсумку – здоров'я;
- забезпечує найбільш ефективне використання трудових ресурсів;
- посилює конкурентоспроможність людини на ринку праці.

Головна умова профорієнтації – вільний вибір професії на основі критичної оцінки своїх можливостей (мотивів, інтересів, здібностей, стану здоров'я та ін.) і зіставлення їх з потребами ринку праці. Лише у разі професійної придатності людина творчо і продуктивно працює, одержує моральне задоволення від роботи.

Тому в розвинених країнах профорієнтація населення – важлива складова державної політики, оскільки виступає обов'язковим елементом ринку праці.

Ставши на шлях ринкових перетворень, Україна об'єктивно поставлена перед необхідністю посилення уваги до цього питання.

Це підтверджується:

1) новими підходами, закладеними у проекті Закону України «Про освіту», зокрема про профільну підготовку старшокласників, якій повинно передувати визначення профілю підготовки, всебічне вивчення структури особистості школяра, тобто його відповідності вимогам одного з профілів підготовки у X–XII класах;

2) прагненням і конкретними кроками Державної служби зайнятості відігравати більш активну роль у питаннях професійної освіти і професійного самовизначення шкільної молоді. Зокрема, це розробка і впровадження інноваційного онлайн-ресурсу «Національна платформа профорієнтації та побудова кар'єри», який дозволить людині тестувати свої можливості, а працедавцям – добирати співробітників за ключовими для них критеріями. Паралельно здійснюватиметься більш тісна співпраця із загальноосвітніми школами, зокрема:

- безпосередня участь у тестових вивченнях старшокласників (визначення їх профпридатності до тих чи інших видів праці), спільно з педколективами заключні профконсультаційні бесіди із старшокласниками, що повинні допомогти їм оптимально вписати їх у майбутнє робоче місце та ін.;
- інформативно-довідкова допомога школам та професійним навчальним закладам із питань поточної і перспективної потреби в кадрах у регіоні. Наприклад, без такої інформації школи з профільною підготовкою не мають можливості визначати зміст профільного навчання своїх старшокласників з урахуванням виробничого оточення. Це допоможе у кінцевому підсумку ліквідувати професійно-кваліфікаційний

дисбаланс, «перевиробництво» по окремих групах фахівців, особливо осіб з вищою освітою. Адже сьогодні у деяких регіонах на обліку у службі зайнятості майже 70 % безробітних мають вищу освіту. Одночасно буде збільшуватись підготовка фахівців по групі робітничих професій, потреба у представниках яких у державі все більше загострюється, особливо в аграрному, будівничому та інжиніринговому секторах, адже у державі очікується масштабне відновлення і покращення інфраструктури [2].

– вводить у дію система відбору роботодавцями співробітників за рядом ключових для спеціаліста компетентностей (наприклад, рівень організаторських і комунікативних здібностей, уміння працювати у команді, креативне мислення, стресостійкість та ін.).

Отже, існує проблема системної, послідовної організаційно-роз'яснювальної роботи з учнями середніх і старших класів. Чим більше вони будуть знати про світ професій, навчальні заклади, ринок праці, свої можливості при професійному самовизначенні в процесі профільної підготовки у Х-ХІІ класах, тим усвідомленіше обиратимуть свій життєвий шлях, більш оптимально і швидше увійдуть у свій майбутній колектив, на своєму робочому місці.

Ця проблема не є прерогативою лише школи. У її забезпеченні повинні бути задіяні й інші ланки: державна система управління, особливо державна служба зайнятості, підприємства, які можуть здійснювати навчально-матеріальний супровід профільної підготовки старшокласників підшефної школи.

Ми вважаємо: необхідно повернутись обличчям до таких майже забутих сьогодні понять, як «базове підприємство», «підшефна школа», «трудові об'єднання старшокласників – учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво та ін.», «суспільно корисна продуктивна праця учнів», «навчально-матеріальна база з професійної (допрофесійної) підготовки старшокласників», «кабінет профорієнтації школи», «шкільна профорієнтаційна комісія» та ін.

Зараз є очевидним: надмірний крен у бік гуманізації школи на шкоду трудовій політехнічній підготовці молоді стає все більш згубним для держави, оскільки вирросло покоління, належним чином не підготовлене до життя і праці, зі споживацькими інтересами.

Розуміючи серйозність ситуації у країні в питаннях раціонального використання її трудового потенціалу, для активного функціонування системи профорієнтації в нових ринкових відносинах прийнято ряд нормативно-інструктивних документів, зокрема:

а) на загальнодержавному рівні:

– Концепція державної системи профорієнтації (постанова Кабінету Міністрів України, № 45, 1994 р.);

– Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (наказ Міністерства освіти, Міністерства праці, Міністерства у справах молоді і спорту, № 159/30/1526, 1995 р.);

– Про затвердження заходів, спрямованих на розвиток системи профорієнтації населення на період до 2009 року (розпорядження Кабінету Міністрів України, № 576, 2007 р.);

– Концепція державної системи профорієнтації населення (постанова Кабінету Міністрів України, № 28, 2009 р.);

– Про підвищення рівня працевлаштування випускників вищих навчальних закладів (розпорядження Кабінету Міністрів України, № 1726, 2010 р.);

– Положення про територіальний центр профорієнтації населення / відділ територіального центру зайнятості (наказ Міністерства праці України, № 63, 1994 р.);

б) на регіональному рівні:

– Положення про міжвідомчу раду з питань профорієнтації населення при облвиконкомові (рішення виконавчого комітету Волинської обласної ради № 27, грудень 1994 р.) тощо.

Ці та інші нормативно-інструктивні документи залишилися, на жаль, лише намірами з проблеми.

Отже, триада «школа – професійні навчальні заклади – виробництво» поки що функціонує недостатньо.

Концептуально наведемо модель діяльності її окремих ланок. За нових умов їх місце, у т. ч. школи, можуть бути такими, як подано в табл. 1.

Таку повнометражну комплексну систему взаємодії цілого ряду відповідних ланок ще необхідно створити. Лише системний підхід до розв'язання проблеми може дати бажаний результат – усвідомлений учнем (на основі своїх можливостей і потреб ринку праці) вибір майбутньої трудової діяльності. У школах є лише окремі фрагменти цієї системи, найчастіше – професійне інформування. Цілеспрямованої професійної діагностики, психологічної корекції, професійного консультування старшокласників у школі сьогодні майже нема.

Відсутність інформації про учня по роках його навчання у школі («Щоденник спостережень за учнем» та ін.) щодо змін професійних інтересів, нахилів, здібностей, стану здоров'я та ін., природно, не дозволяє педколективу надавати йому кваліфікованої профконсультативної допомоги про трудовий шлях після закінчення школи. Якщо така допомога і надається – вона поверхова і формальна, тобто без серйозних висновків і узагальнень, особливо у випадках, коли вибір старшокласника не збігається з його можливостями.

Стосовно ролі й місця шкільної психологічної служби. Професійна орієнтація молоді – галузь практичної психології, звідси роль і місце шкільного психолога у цих процесах.

Якщо у випадках добору і розстановки кадрів у багатьох випадках психологи починають відігравати все більш активну роль, то шкільна психологічна служба у своєму напрямку – ні. Причини такої інертності: недостатня підготовка з проблем профорієнтації або нерозуміння свого місця у цих процесах.

Тим часом шкільна психологічна служба давно й успішно діє в розвинених країнах. У загальноосвітніх навчальних закладах вона веде кожного учня аж до його працевлаштування після закінчення школи.

Наприклад, у США головну роботу при цьому виконують профконсультанти, які мають освіту в галузі психології, соціології та педагогіки. Їх співвідношення до учнів у середньому 1:430. Профорієнтація з учнями починається уже у молодших класах. Підсумком такої роботи є дос'є на учня (у нас – «Щоденник спостережень»). При цьому активно задіяні класні керівники і вчителі-предметники. Для центру

профорієнтації (в нас у минулому – навчально-методичні кабінети профорієнтації) типовим є комплекс профдіагностичної апаратури та обладнання, надання учням різноманітних профорієнтаційних послуг, включаючи профвідбір. При цьому шкільні профконсультанти виконують одночасно функції працевлаштування випускників та підтримують тісні контакти з бізнесом.

Дуже схожі системи профорієнтації в Англії, Німеччині, Франції, Японії [1, 167–171].

Ми поки що недостатньо використовуємо комплекс уже наявних психологічних знань про розвиток дитини та формування її особистості. Цей недолік буде ліквідований, коли покінчимо з недооцінкою ролі практичної психології. У галузі

професійної орієнтації учня психологічна служба повинна виконувати роботу, перш за все спрямовану на свідоме професійне самовизначення особистості.

У загальноосвітній школі практичний психолог повинен володіти переважним правом викладання курсів «Людина і світ професій» та «Побудова кар'єри». Одночасно МОН України рекомендував школам ці курси включати у варіативну частину навчальних планів, тобто надав їм статус обов'язкових. Як наслідок: сьогодні ці предмети викладаються лише в окремих школах, а шкільні практичні психологи практично усунуті від викладання цих дисциплін [4; 5].

Отже, у функціональні обов'язки шкільного психолога повинна входити професійна діагностика учнів, ведення з ними індивідуально-групових

Таблиця 1

Модель діяльності ланок загальноосвітньої школи

Етап	Виконавці	Основний зміст роботи, кінцевий результат
Молодші класи	Класовод, шкільний психолог, сім'я	Професійне інформування учня: знайомство зі світом професій, виховання позитивного ставлення до праці, формування перших політехнічних умінь і навичок, здатності до спілкування у колективі в процесі праці. Професійна діагностика: вивчення особистості дитини. Ведення «Щоденника спостережень за учнем»
Середні класи Пізнавально-пошуковий	Класні керівники, вчителі-предметники, шкільний психолог, медичний працівник школи, сім'я, кабінет профорієнтації школи	Профінформаційна робота з учнями. Формування ціннісних орієнтацій, прагнення до самопізнання, самооцінки, самоаналізу професійної спрямованості, вибір напрямку (профілю) навчання (за п'яти видами професій) у старших класах. Профдіагностика: система визначення профпридатності до окремих видів діяльності з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик особистості. Засвоєння курсу «Людина і світ професій» (VIII–IX класи). Ведення «Щоденника спостережень за учнем»
Старша школа Визначальний	Класний керівник, учителі-предметники, шкільний психолог, шкільний медичний працівник, шкільна профорієнтаційна комісія, Державна служба зайнятості	Вивчення наукових основ вибору професії. Оволодіння основами однієї з масових професій у процесі занять із даного профілю. Розвиток у себе необхідних професійних якостей за однією з обраних професій, якщо необхідно – корекційна робота. Заключна профконсультація (перед закінченням школи). Розробка старшокласником перспективного плану оволодіння обраною професією. Засвоєння курсу «Побудова кар'єри» (XII клас). Самостійне ведення «Щоденника спостережень за учнем»

профконсультацій, корекційно-формувальна робота (за необхідності), спільно з дирекцією школи координаційна профорієнтаційна робота з учнями, професійна освіта учнів та їх батьків. При цьому вони повинні використовувати надійні тести та методики вивчення і формування особистості. Їх найчастіше у шкільних психологів у повному обсязі немає.

Така діяльність шкільного психолога методично й інформаційно поки що не розроблена і не забезпечена. Одночасно нормативні документи МОН України спрямовують діяльність шкільного психолога саме у такому напрямку [5]. Вони також орієнтують дирекцію школи на включення до річного плану роботи окремого розділу, присвяченого діяльності психологічної служби, в т. ч. з профорієнтації учнів.

Одночасно, у Концепції «Нова українська школа» акцентується увага на удосконалення і перебудову існуючої системи підготовки молоді до життя і праці. При цьому кожна ЗОШ I–III ступенів повинна мати «своє обличчя», відповідну навчально-матеріальну базу з профільної підготовки учнів старших класів.

Висновки. До головних напрямів удосконалення профорієнтації молоді, розбудови профільної школи ми відносимо:

1. Подолання у свідомості суспільства недооцінки цієї проблематики, зокрема через засоби масової інформації.

2. Створення (відновлення) чіткої управлінської вертикалі, яка забезпечить керованість і розвиток комплексної багатоаспектної проблеми підготовки молоді до життя і праці на сучасній науковій основі з використанням зарубіжного досвіду. Це перш за все відновлення діяльності на регіональному рівні функціонування міжвідомчих координаційних рад з питань професійної орієнтації – на обласному, районному/міському рівнях (які на Волині, наприклад, були створені ще у 1994 році), шкільних профорієнтаційних комісій у ЗОШ I–III ступенів.

3. У стислі строки розроблення і введення у дію ряду нових нормативно-інструктивних, інформаційно-роз'яснювальних документів із проблеми. Серед них: а) положення про шкільну профорієнтаційну комісію та навчально-методичний кабінет профорієнтації школи, про базове підприємство школи та трудові об'єднання старшокласників (наприклад, для сільських шкіл – про учнівську виробничу бригаду та шкільне лісництво), про табір праці й відпочинку старшокласників, про організацію суспільно корисної продуктивної праці учнів та ін.; б) посадові інструкції для окремих категорій педагогічних працівників у рамках школи в цьому напрямку (окремо для

директора, заступника директора з навчально-виховної роботи, заступника директора з виховної роботи, класних керівників, учителів-предметників, шкільного психолога, соціального педагога, шкільного медичного працівника, завідувача кабінету профорієнтації, завідувача шкільної бібліотеки і т. п.).

Більшість із цих та інших нормативних документів [7] застаріла, тому вимагає удосконалення і нового осмислення. Наприклад, у Положенні про базове підприємство (організацію) обов'язковим повинен бути акцент на передбачення матеріально-фінансових стимулів для приватного бізнесу, який має бути зацікавлений надавати необхідну допомогу своїй підшефній школі в організації і проведенні профільної підготовки старшокласників.

4. Суттєве підвищення професійного рівня педагогічних кадрів з питань теорії і методики профорієнтації, профільної підготовки учнів, особливо у центральній низовій ланці – школі. Наприклад, на Волині роль координатора центру науково-методичної освіти кадрів із цих питань успішно забезпечував кабінет (відділ) трудового навчання і профорієнтації обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. Цей підрозділ давно ліквідовано.

5. Відновлення у всіх ЗОШ I–III ступенів навчально-методичних кабінетів профорієнтації, покликаних проводити необхідну роботу з педколективом, учнями, їх батьками.

6. Удосконалення зв'язків освітніх закладів із Державною службою зайнятості. Сьогодні вони символічні, хоча уже робляться спроби до більш тісного співробітництва (наприклад, із такого чутливого для шкіл питання як поточна і перспективна потреба в кадрах у регіоні).

У школах відсутня така інформація. Отже, виникає питання: на які види праці орієнтувати учнів, який профіль трудової підготовки старшокласників запроваджувати у школі? Цей обов'язок повинен бути покладений і на місцеві органи управління.

7. У кожному конкретному випадку підрахувати можливості для реалізації цих питань (специфіка підготовки молоді до життя і праці з погляду фінансової і матеріальної затратності) тощо.

Без урахування цих та інших моментів проблему перебудови школи, її профілізації не вирішити. Альтернативи цьому немає, слід найбільш раціонально використовувати наш трудовий потенціал із критичним переосмисленням досвіду минулого, створювати максимально сприятливі умови для професійної самореалізації особистості.

Література

1. Барабаш Ю. Г. Основи профорієнтаційної роботи: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Ю. Г. Барабаш, Р. О. Позінкевич. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 10–12.
2. Коваленко А. Замість допомоги по безробіттю пропонують роботу / А. Коваленко // Голос України. – 2017. – 9 черв.
3. Людина і світ професій : програма для загальноосвіт. навч. закл. / V–IX класи // Соціальний педагог. – 2007. – № 10. – С. 20.
4. Побудова кар'єри : програма для загальноосвіт. навч. закл. // Трудова підготовка у закладах освіти. – 2010. – № 2. – С. 16–20.
5. Стратегія розвитку психологічної освіти України на період до 2008 року: Затверджено МОН України 17 вересня 2004 р. № 734.
6. Ткаченко В. Концептуальна модель профорієнтаційної роботи / В. Ткаченко // Завуч. – 2008. – № 16.
7. Трудовое обучение и профессиональная ориентация учащихся средних образовательных школ : сб. документов / сост. Ю. П. Аверичев, А. Я. Лозина ; под ред. В. М. Коротова. – М. : Просвещение, 1980. – 191 с.